
NOSTALJİ / NOSTALGIA

Felsefe İstılâhları*

HALİL NİMETULLAH

Hazırlayan

İLYAS ALTUNER♦

Bir ilmin ıstılâhâtı o ilmin lisânı demek olduğu ma'lûmdur. Felsefenin ilimler arasında hâiz olduğu mevki'a nazaran ıstılâhlarının ne kadar şâmil bir velâyeti ihrâz edeceği meydândadır.

Bizde felsefe tadrîsâtı târihi henûz pek yenidir. Denebilir ki sekiz dokuz sene evvel bugün “felsefe” kelimesinin hâiz olduğu mevki' ve bu kelimenin artık başka bir kelime ile değişdirilmeye hiç ihtiyâc hâsil olmaksızın kat'iyetle ifâde ettiği medlûl henûz taayyün etmiş değildi. “Hikmet” kelimesi bu mefhûmu “felsefe” kelimesinden daha sarîh bir sûrette ifâde edip etmediği yolundaki tereddüdler zihinleri teşvîş eder dururdu.

Kelimenin böyle henûz sarîh bir mevki' almayı hiç şübhe yok ki medlûlünün henûz zihinlerde vuzûh kazanmamış olmasından ve felsefenin ilmen hâiz olduğu mevki, te'siri henûz ihsâs edememiş edememiş bulunmasından ileri geliyordu.

Fakat o vakitten berî mes'ûd bir inkişâf kendini gösterdi ve ilimlerin nâzımı ve rehberi olan felsefe tadrîsâtı haylî ileriledi. Bugün ise hâiz olduğu ehemmiyeti ihrâz etmiş bir mevki'de bulunuyor denebilir.

Böyle olmakla berâber felsefe mevzû' i'tibâriyle olan bu müterakkî seyrini lafız i'tibâriyle ta'kîb edebilmiş değildir. Fi'l-vâki' bugün muhte-

* *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 5 (3-4), 1927, ss. 145-50.

♦ Arş. Gör. | Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

lif şubelerinde müteallik epeyce eserler intişâr etmiş ve bu cihetden Millî Kütübhâne oldukça değerli eserler kazanmıştır.

Yalnız bu eserlerdeki ıstılâhların tehâlûfû, ilmin lisânı olan ıstılâhât da henûz müstekarr bir vahdet husûle gelememiş olduğunu göstermektedir: İstılâhlar arasındaki bu tehâlûf gerek felsefe talebesini, gerek felsefe tedrisâtını ta'kib edenlerle tettebbu'da bulunmak isteyenleri bihakkın şaşırtmaktadır. Çünkü bir ıstılâhın tazammun ettiği ma'nâ ma'rûf olan ma'nâdan ale'l-ekser tamâmen başka bir mevzû' ifâde ettiği gibi, ba'zan da ilmin keşf ettiği yeni bir hakikat sırf o ıstılâh vâsıtasıyla meydâna çıkarak yeni, bâkir bir mevzû' ilimler târîhine geçer. Hattâ ba'zan da yeni bir nazariyeyi ihtivâ edecek olan bir ıstılâh nazarları yeni bir ufuk ile aydınlatarak ilim sâhasında yeni bir cihân inkişâf etdirir.

İşte ıstılâhların henûz takarrur edememiş olması felsefe tedrisâtında bu gibi fâideleri tahdîd ettiği gibi felsefe mebâhisinin tettebbuâtı ile iktitâf edilmesi lâzım gelen semerelerin de hiç olmazsa zamânen taahhurunu mûcib olmaktadır.

Maa mâfih mantikî nokta-i nazardan bakılacak olursa bu hâl de tabûidir. Herhangi bir mevzûun usûlî bir sûrette tettebbuundan evvel o mevzûun arz ettiği manzara insicâmsız, inzibâtsız, kânûnsuz bir devredeki kargaşalık hâli, eşyâ ve mevcûdâtın kable'l-müşâhede arz ettiği huva hâlidir.

Şu hâlde felsefenin mevzû' i'tibâriyle ihrâz ettiği bu terakkî ve tekâmülû lafız i'tibâriyle ya'nî ıstılâh i'tibâriyle de kazanabilmesi için ıstılâhları müşâhede altına almak tedkika başlamak, ıstılâh üzerinde işlenmek lâzım geldiği artık tezâhür ediyor demektir. Bu ise ıstılâhları usûlî bir tarzda tettebbu' ile olur.

Felsefe ıstılâhlarının bizde bi'z-zât felsefe mebâhisi kadar terakkî ve tenemmî edememesinin başlıca sebebi mevzûun ağırlığından ziyâde lisânın bu husûsdaki intibâkında uğradığı müşkilâtdır.

Bu müşkilâtda bir taraftan Türkçenin Arabca ve Acemceden pek çok kelimeler istiâre etmiş ve bunların asırlardan beri lisânımızın asıl bünyesinden imiş gibi telakkî edilmiş olmasından; diğer taraftan Türkçede böyle herhangi ilmî bir ıstılâh aranmak, vaz' edilmek lâzım

geldiği vakit maa't-teessüf Türkçenin henüz "lugat kitâbı" yapılamadığı için asıl cem'iyetin lisânına mürâcaat edilecek yerde Arabca ve Acemcenin lugat kitaplarına mürâcaat meylinden ileri gelmiştir.

Hâlbuki bu temâyül hem aranmak istenilen ıstılâhların vaz'ı husûsunda uğranılan müşkilâtı daha ziyâde işkâl ettiği gibi, hem de lisânın istiklâline mühim darbeler vurmakda, lisânın terakkisine mâni'ler vücûda getirmekdedir.

Fî'l-hakîka bir lisânda kelimelerin çokluğu o lisânın ne kadar mütekâmil olduğunu gösterdiği gibi, lisânda mütedâvil bulunan ıstılâhların çokluğu da o lisânın hars cihetinden ne kadar yüksek bir seviyeye çıktığını irâe eder.

Lisân ne kadar böyle çok kelimelere ve ıstılâhlara mâlik olur ise o derece istiklâline hâkim sayılır.

Lisânın istiklâline mâlik olması mes'elesi bir bedâheti hâizdir ki bu bedâhet şu müteârifelere istinâd eder:

1. Bir lisân başlı başına tek bir lisândır.¹
2. Bir lisân üç lisândan mürekkebe olamaz.
3. Bir lisân diğer lisânlardan kelime alır, fakat kâide alamaz.²

İşte bu müteârifelere göre Türkçe de başlı başına bir lisândır. Diğer lisânlardan kelime istiâre eder, bu sûretle zenginleşir. Yalnız kâide alamaz. Çünkü istiklâlini kâib etmiş (capitulé olmuş) olur.

Böyle istiklâline sâhib olan Türkceyi ilmî ıstılâhlar ve bi'l-hâssa

¹ Bu müteârifeye "ayniyet umdesi"ne (principe d'identité) istinâd eder.

² Bir lisân diğer lisânlardan kelime istâre eder ve o kelimeleri telaffuz, şive, ilh. gibi ef'ûleler vâsıtasıyla kendisine temsil eder, kelime de o lisâna temessül ederek o lisânın mâli olur. Fakat kâide alamaz. Çünkü, ma'lûm olduğu üzere, kâide, kânûn hâdisât arasındaki müstekar nisbetlerden başka bir şey değildir. Ya'nî her kâide keni nev'indeki hâdisât arasında müesses olan müstekar bir nisbetdir. Lisân hâdiseleri ictimâî hâdisât nev'indedir. İctimâî hâdiseler mekân ile, zamân ile mukayyedir. Herhangi ictimâî hâdiseler zümresi hangi cem'iyette, hangi ictimâî muhîtte tecellî ediyorsa aralarındaki müstekar nisbetler, ya'nî o hâdisâtı idâre eden kânûnlar da o muhîtin kâidesi, kânûnudur. Binâen aleyh bir cem'iyete, bir ictimâî muhîtte âid kâideler sırf o cem'iyette tecellî eden, ictimâî hâdiseleri idâre ve tanzîm eden kânûnlardır ve diğer cem'iyet için yabancıdır. Lisân hâdiseleri de ictimâî hâdiseler nev'inden olmak i'tibârıyla aynı evsâfi hâizdir ve bir lisânın kâideleri diğer lisânlara tamâmen yabancıdır.

felsefe ıstılâhlarıyla tekemmül ettirmek hem onu kendi istiklâlinde tahkîm etmek, hem de hars nokta-i nazarından tevessü' ve temennîsini te'mîn etmektir.

İşte felsefe ıstılâhları tettebbu' ve tedkîk edilmek, üzerinde yaşlanmak ve bu sûretle ıstılâhların lisâna geçmesine çalışmak felsefe tedrisâtını tanzîm edeceği, felsefenin inişâr sâhasını tevsî' eyliyeceği ve binâen aleyh fâidelerinin daha ziyâde ta'mîm edeceği gibi Türkçenin terakkî ve tekellümünde de en mühim bir âmil olacaktır.

Felsefe ıstılâhlarını tedkîk ve tettebbu' işinde önümüze çıkacak güçlüğü bir dereceye kadar bertaraf edebilmek için mantikî bir usûle tebe'iyet etmek ve bu sûretle usûlî bir yol tutmaya çalışmak, mümkün olduğu kadar muvaffakiyetine doğru gitmektir.

Şu hâlde felsefe ıstılâhlarının tedkîkinde bu ıstılâhların mukâbillerini evvelâ lisânda aramak, lisânda bulunduğu takdirde aynen almak, lisânda bulunmadığı takdirde vaz' etmek mantikî usûl îcâbâtındandır. Binâen aleyh ıstılâhların medlûlleri ve kelimeleri lisânda bulunub bulunmadığına göre şu mevzû'lara istinâd edilmek lâzım gelir:

1. İstılâhın medlûlü cem'iyetce tasavvur edilmiş ve lisânda kelime ile ifade olunmuşdur. Kelimeyi olduğu gibi aynen almaktır.

2. İstılâhın mevzûu henüz tasavvur edilmemiştir ve bi't-tabî' lisânda kelimesi yoktur. Bu hâlde ıstılâhı vaz' etmektir.

İstılâhları va' etmek ıztırârı hâsıl olunca bu husûsda ta'kîb olunacak yol da şimdiye kadar mütedâvil olan ilimleri ihtivâ eden müdevvenâtta tâm mukâbili bulunabildiği bulunduğu takdirde kelimeyi alıp lisâna geçirmek, bulunmadığı takdirde Türkçenin telaffuz ve şîvesine en muvâfık olan kelimeyi ıstılâh olarak vaz' etmektir.

Bir de felsefe ıstılâhlarında, diğer ilmî ıstılâhlardan ayrı olarak, şu husûsiyet vardır ki bir ıstılâh muhtelif mezheblere göre muhtelif ma'nâlara gelebilir. Bu ciheti de îcâb edince ayrıca işâret etmiye çalışılacaktır.

İşte bu usûlü ta'kîb etmek sûretiyle felsefe ıstılâhlarını tettebbua başlamış oluyoruz.

Bu tedkîk esnâsında ıstılâhlar için meselâ ilk harfler gibi herhangi

bir sıra ta'kib etmekden ziyâde en çok müsta'mel olanlar ve en evvel hâtıra gelenler tettebbu' edilecektir. Tedkikât ikmâl olunduktan sonra kelimeleri en muvâfik bir tarzda sıralamak güç bir mes'ele değildir.

Principe

“Principe” kelimesi felsefe ıstılahları arasında en çok geçen mühim bir kelimedir. Prensib ıstılah olarak şu ma'nâya gelir: “Eşyâya taalluk eden bizim hükümlerimiz iki büyük sınıfa inkısâm edebilir: Bu hükümlerin ba'zıları bizim onlara isnâd etdiğimiz yakîn ve mevcûdiyete bi'z-zât mâlikdir; diğerkleri ancak mütekaddim bir mevzûun yâhûd bir hükmün şümûlünden, teferruundan ibâretedir. İşte biz prensib ismini bu hükümlerin ilk kısmına veririz. Çünkü bunlar kâinâtta ve zihinde birinci sırayı işgâl ederler; çünkü eşyâ ve mefhûmlar, mebdeini bu hükümler teşkil eden birer silsile olarak bize tezâhür ederler.

Prensib kelimesinin iki ma'nâsı vardır: Hem bizim düşündüğümüz şey'e, hem bedîhî ve zarûrî bir tarzda mevcûd olan şey'e itlâk olunur. Prensib kelimesi bizim mütekaddim bir ma'rifet, yâhûd mütekaddim bir mevcûdiyet farz etmiye hâcet kalmaksızın kabûl etmiye mecbûr olduğumuz her mevcûdiyeti ve her ma'rifeti ifâde eder.

İşte bundan dolayı evvel-i emirde iki nevi' prensib tefrik edilmiştir: Ma'rifetlere âid prensibler (principe cognoesceudi) ve mevcûdiyete âid prensibler (principe esendi) yâhûd Almân Skolastiklerinin tesmiye ettiği gibi sûrî (formel) prensibler ve hakikî (réel) prensibler.”³

Gablot diyor ki: “Prensib mantıkda diğerkaziyeler kendinden istintâc olunan kaziyeye denir. Bu hâlde neticeye tekâbül eder. Binâen aleyh muhtelif cüz'î kaziyeler kendisinden ta'lîl olduğu için çok küllî bir kaziyeye prensib denir.”

Amelî hayâta âid kâidelere de prensib denildiğini söyledikten sonra Gablot “Bi'z-zât bir prensibin netice olmadığını ifâde etmek için ilk prensib (principe premier)denir.”⁴ diyor.

Bu ma'nâlara gelen prensib kelimesinin mukâbili şimdikiye kadar felsefede “mebde” olarak kullanılmıştır. Vâkîâ eski müdevvenâtta

³ *Dictionnaire des Sciences Philosophiques.*

⁴ *Vocabulaire Philosophique.*

“mebde” ve bunun cem’i olan “mebâdî” bu ma’nâya geldiği için şimdiye kadar bu yolda tercüme edilmiştir.

Hâlbuki kelime lisânımızda bütün bütün değişmiştir. Bugünkü lisânda “mebde” tamâmen başlangıç, bir şey’in ilki, bidâyeti ma’nâlarında kullanılır ve “mebde” denince hâtıra mutlakâ bir “mün-tehâ” gelir, bir nihâyet aranır.

Fi’l-vâkı’ prensib kelimesi aslı olan Lâtince “principium” kelimesinden alınmıştır ki “mebde” ma’nâsına gelir. Fakat ıstılâh olarak bu ma’nâ tamâmen değişmiştir. Gablot diyor ki: “Zamânda ilk demek olan asıl ma’nâsı bugün hemân hemân tamâmen kâyib olmuştur. Bunun yerine menşe’ (origine) yâhûd başlangıç (commencement) denir.”

Demek prensib kelimesinin Türkcede “mebde” kelimesinin ifâde ettiği ma’nâsı kâyib olmuş, yalnız olarak ifâde ettiği ma’nâ kalmıştır.

Bugün Türkcede müsta’mel olan “umde” kelimesine gelince, bu da tıbkı prensib kelimesinin ıstılâh olarak ifâde ettiği ma’nâda kullanılmaktadır, ya’nî diğer hükümler, kaziyeler kendisinden istintâc olunan mütekaddim bir hüküm, mütekaddim bir kaziyeye ma’nâlarına gelir.⁵

Her gün mecmûalarda, gazetelerde bugünkü lisânda bu kelimeye, bu ma’nâda müsta’mel olarak tesâdüf ediyoruz. İşte şimdi gözümün önünde duran bir mecmûadaki şu satırlar onlardan biridir: “Terbiye ve tadrîsin iki umdesini düşünüyoruz: (1) Her dürlü ma’lûmâtın ‘usûl’ü ile meşgûl olmaya karâr vermişdik... (2) Muallim namzedleri kendi sınıflarında hocalık hâzırlığını bitirince mürebbî diye ilk yâhûd orta mektebelerine giderler...”⁶

Demek ki bugünkü Türkcede umde kelimesinin ifâde ettiği ma’nâ, prensib kelimesinin felsefede ıstılâh olarak ifâde ettiği medlûle tamâmen tevâfuk ediyor. Ya’nî prensib kelimesinin cem’iyetce tasavvur edilmiş medlûlünü “umde” kelimesi lisânda kelime olarak ifâde ediyor. Binâen aleyh ıstılâh olan prensib kelimesinin Türkcede ıstılâh olarak mukâbili “umde” olduğuna şübhe yoktur.

⁵ Eski müdevvenâtdan Kazvîni’nin İhtisâsu’l-Havâss’ı gibi kitâblarda da umde kelimesinin isti’mâl edildiğini şimdi hâtırlıyorum. Maa mâfih bunu bir delil olarak îrâd ediyor değilim.

⁶ *Muallimler Mecmûası*, sayı 23.